

Галина Назарова

**ФОРМИ ВИРАЖЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У
БІОГРАФІЧНОМУ ТВОРІ (С. ПРОЦЮК «МАСКИ ОПАДАЮТЬ
ПОВІЛЬНО», В. С. МОЕМ «МІСЯЦЬ І МІДЯКИ»)**

Одним з найактуальніших і найбільш дискусійних питань літератури є питання авторства, створення автором свого героя і взаємодія автора з героєм у прозовому літературному творі. Нас же, насамперед, цікавлять форми виявлення авторської свідомості в біографічному прозовому творі, а саме в романі.

Інтерес до біографізму в усі часи був підвищений. Його досліджували такі науковці, як Ш. О. Сент-Бев, І. Тен, Р. Барт, М. Бахтін, А. Моруа, Л. Фуко, Д. Жуков, Г. Грегуль та ін. Багато письменників зверталися до біографічного роману (жанровий різновид роману, в центрі опису якого - життя певної історичної особи - вченого, полководця, письменника, митця, суспільного діяча тощо). Прикладами є «Біографія Ф. Тютчева» І. Аксакова, «Величне і земне» Дж. Вейса, «Молодість короля Генріха IV» Г. Манна, «Тарасові шляхи» О. Іваненко та ін. Витоки цього жанру знаходимо ще у творчості античного діяча Плутарха.

Біографічна проза, незважаючи на її тисячолітній досвід, до сьогодні залишається загадкою для дослідників і вражає їх своєю парадоксальністю, яка полягає у непередбачуваності наслідків творчої праці біографа із-за наявності документаль

них свідчень з життя видатної особи. Неодноразово критики, біографи намагалися скласти загальні правила щодо її написання, однак їхні поради не приживалися в літературному середовищі. Основною тезою всіх критичних зауваг щодо написання життєписної прози було і є: біограф повинен знати міру в зображенні будь-кого і будь-чого. Разом з тим ця ж міра кожним трактувалася по-різному, а аналіз біографічного твору переважно зводився до двох дискусійних площин: факт-домисел-вигадка та прототип-автор-головний герой. Кожна біографія як твір мистецтва залежить і від життєвого шляху головного героя, і від хисту і задуму біографа, і від епохи авторової і прототипової, і від аудиторії, на яку той розраховує. Все з'ясовується у контексті [2].

Для дослідження взято романи про відомих митців, людей світу мистецтва. Якщо біографізм як методологічна проблема розглядається літературознавцями вже не одне століття, то проблема людини-митця в світі біографічного твору досі мало досліджена.

Об'єктом дослідження є роман відомого англійського письменника ХХ століття

В. С. Моема «Місяць і мідяки» та роман сучасного українського письменника

С. Процюка «Маски опадають повільно». Як Моем, так і Процюк головним героєм свого роману обирають людину мистецтва, а саме художника. Але якщо герой Моемівського роману - людина, яка покинула все заради живопису і присвятила останньому все життя, то герой роману Процюка - багатогранна і талановита в багатьох відношеннях особистість, для якої малярство було захопленням і відстороненням від сірої буденщини, а основним полем діяльності лишалася інша творча галузь - письменництво.

Мета статті полягає у визначенні типу біографічного твору, з'ясуванні місця героя та автора в творах такого типу та виявленні характеру взаємодії героя та автора в біографічному романі.

Кінець ХІХ - початок ХХ ст. характеризується глибоким проникненням теми мистецтва в літературу. Починаючи з ХІХ ст., образ художника, творця естетичних цінностей, тема шукань і мук творчості, трагедія письменника, актора, живописця у світі грошей, деградація творчої особистості й загибель її під дією нещадних грошових законів стають об'єктами художнього переосмислення в романній прозі, новелістиці, драматургії [4].

Значна розповсюдженість творів про митця спричинена, в основному, пошуками «нового» героя - неординарної, творчої, сильної особистості, що може протистояти брутальній моралі буржуазної дійсності, творить свій власний світ прекрасного, намагається не втратити своєї індивідуальності. Саме такі вольові образи приваблювали й продовжують приваблювати як зарубіжних, так і українських письменників. Відомими творами про митців є «Портрет Доріана Грея» О. Уайльда, «Темна квітка» Дж. Голсуорсі, «Місяць і мідяки» С. Моема, «Valse melancolique» О. Кобилянської, «Чорна Пантера та Білий Ведмідь» В. Винниченка, «Троянда ритуального болю» та «Маски опадають повільно» С. Процюка тощо.

На жаль, в українському літературознавстві не здійснено жодного дослідження, присвяченого порівняльному аналізу образу героя-митця у його стосунках з автором, хоча у біографічних творах українських та англійських письменників

є багато спільного: це і концепція героя, і форма вияву авторської свідомості, і проблематика, й ідейна спрямованість і т. д.

Предметом дослідження нашої статті є взаємозв'язок автора і героя, характер їхніх стосунків у творі, власне вияв автора та образ героя в оцінці автора.

Головною працею при дослідженні питання взаємодії автора і героя в творі є робота Бахтіна «Автор и герой в эстетической деятельности». М. Бахтін чітко розмежовує жанри біографії, автобіографії та самозвіту-сповіді саме на основі відмінностей у взаємодії автора і героя.

Автор у біографії найбільш наближений до її героя і в певний момент ця біографія стає вже автобіографією, бо герой її стає настільки близький авторові, що вони можуть обмінятися місцями. Автор біографії - це той можливий «інший», який без перешкод стає для героя певним зразком для наслідування; той інший, що часто вселяється в свідомість і керує вчинками, оцінками і баченням самого себе. Бахтін також зазначає, що досить часто частину своєї біографії автор дізнається зі слів близьких йому людей і ці слова зазвичай є емоційно забарвленими, коли йдеться про його народження, походження, події життя раннього дитинства тощо. Без цього словесного портрета інших людей його життя було б позбавлене біографічної єдності. Бахтін говорить про те, що автор в своїй творчості героя та його життя керується тими ж цінностями, що наявні й у житті героя. Не те, щоб автор був вищим за героя. В своїй творчості автор лише продовжує те, що вже закладено в житті героя, не ставить естетичну точку зору на противагу життєвій, тобто доводить, що біографія синкретична. Ціннісне сприйняття автора і героя близьке, оскільки вони належать до одного ціннісного світу [1, с. 151].

Досліджувані романи В. С. Моема «Місяць і мідяки» та С. Процюка «Маски опадають повільно» є біографічною прозою. Ці різні на перший погляд твори мають багато типологічних відповідностей. Насамперед, вони близькі за концепцією героя. Прообразом в романі англійського письменника став відомий французький художник-постімпресіоніст Поль Гоген, незвичайна доля якого вразила автора і постать якого він приховав за вигаданим іменем англійця Чарльза Стріклєнда, у другому ж - український майстер прози оповідає історію Володимира Винниченка, видатного українського прозаїка, драматурга, політичного та державного діяча і художника. Але Процюк не створює проміжних вигаданих персонажів.

У романі «Місяць і мідяки» розповідь ведеться від першої особи. Оповідач від імені автора порушує хронотоп - зміщує часо-просторові межі і розкажує про те, що був особисто знайомий зі своїм героєм. При цьому Стріклєнд за національністю - англієць, хоча, як нам відомо, його прототип Поль Гоген - відомий французький живописець. Автор залучає допоміжних героїв для характеристики головного: «Чи десь існує містер Стріклєнд? - запитав я. - Аякже! Він у якійсь конторі в Сіті. Здається, біржовик. Нуднющий» або «Він не вдає з себе генія, небагато й заробляє, але він добрий і ніжний» [3, с. 82].

У романі «Маски опадають повільно» розповідь ведеться в третій особі однини, тобто посередником між автором і героєм виступає розповідач: «Був діяльним, як мати; був терплячим, як батько...». Автор уникає прямої оцінки героя, уникає виявляти власне ставлення до свого персонажа. В оцінці інших дійових осіб роману

В. Винниченко постає перед читачем так: «Якось мати розповідала невістці Роза- лії про свого наймолодшого сина: «Володимир грався з дітьми сусідів і тримав їх трохи в терорі»...», тобто автор передає оцінку особливостей характеру героя прямою мовою другорядного персонажа [5, с. 15].

В романі Моема для читача стає несподіванкою раптове зникнення Стрікленда і його рішення стати художником. Хоча для самого героя це рішення не було раптовим. Як з'ясувалося, він близько року планував свою «втечу в мистецтво». Дізнаємося про це зі слів другорядного персонажа: «Тут-то він виявився найхитрішим. Крадькома готувався цілий рік». Згодом автор підтверджує вищезазначене словами самого головного героя: «З рік тому я став потроху малювати. Відвідував вечірні курси». Подібна характеристика героя, що надається автором частинами, додає таємничості персонажеві в певний момент оповіді, в даному випадку - зав'язці сюжетної лінії твору.

Процюк же одразу на початку твору виявляє творчі здібності свого героя і тим самим проектує подальший розвиток подій: «Він вже знав, що хоче стати письменником. Але попри юнацький егоїстичний запал було трохи мерзлякувато і навіть лячно від цієї думки. Одне - ночами довго читати... жити у світі своїх героїв... дивуватися тому, які дива можна робити зі словом..., навіть щось не сприймати у книгах визначних майстрів... Зовсім інше - пробувати писати самому...» [5, с. 19]. Варто зазначити, що в цьому показі героя відчувається власна оцінка автора письменницького покликання. Автор вступає у взаємодію зі своїм героєм і тут складно визначити, кому належать слова: героєві-Винниченку чи авторові-Процюку.

Є чимало аналогій у композиції творів, формі викладу та вжитих художніх засобах. Так, на перше місце в романах виходить не сюжетна основа, а взаємозв'язок настроїв, переживань героїв, соціальні та психологічні чинники їхньої поведінки. Форма оповіді від першої особи передбачає, що автор не просто є спостерігачем, як у романі Процюка, а й бере участь у подіях. Він їде в Париж за дорученням дружини Стрікленда, марно намагаючись поновити їхній шлюб; через багато років потрапляє по художникових слідах на Таїті. Отже, автор-оповідач розповідає про те, свідком чого був сам і що почув від інших, тож тією чи іншою мірою причетний до долі героїв. Кульмінаційним є епізод, в якому автор-оповідач, вражений творінням Стрікленда, дає оцінку його останній картині. Він залучає другорядного персонажа, щоб за допомогою думок останнього стосовно побаченого малярського дива, відобразити власні переживання та емоції стосовно творчості Поля Гогена. «Лікар Куртра не розумівся на живописові, але те, що бачив, діяло на нього з незбагненою магічною силою. Від долівки і до стелі всі стіни покривала химерна складна композиція, невимовно чарівна і таємнича. Йому аж подих перехопило від переживання, яке було непідвладне розумові й аналізу. Він тільки радісно трепетав, мов той, кому дано спостерігати сотворіння світу. Там було щось величне, чуттєве, пристрасне і водночас жахливе - таке, що лікареві стало лячно. У своєму витворі митець сягнув найсокровенніших глибин природи і розкрив її прекрасні і жахні таємниці. Це була праця людини, що зухвало зірвала прикриття із заборонених людям святощів; щось предковичне, страшне й нелюдське - таке, що навіювало думки про чорну магію. То була краса, яка розтоптала сором» [3, с. 191].

У романі «Маски опадають повільно» автор є спостерігачем подій, а не їхнім учасником, оскільки розповідає про людину, що жила в певному історичному проміжку часу і з якою він не міг бути знайомим особисто. Проте оповідач має можливість висловити своє ставлення до подій, що мали місце в житті героя. В таких епізодах автор ніби міняється місцями зі своїм героєм і через думки та вчинки персонажа викриває свої особисті рефлексії: «Недоцільно згадувати минуле. Минуле - туман, який тобі вже не належить. Є тільки тут і тепер. Тільки маленька смужка світла. Минуле і майбутнє труять. Лікує лише теперішнє. Принаймні коли не жити у ньому минулим або майбутнім. Бо що таке наше життя, як не спалах між тим, що було, і тим, що буде?» [5, с. 37].

Отже, питання стосунків автора і героя в біографічному творі цікавила багатьох дослідників. Наявність у творах, написаних з розривом у майже сто років спільних рис, свідчить про актуальність звернення до неординарної творчої особистості. Слід пам'ятати, що в творі присутній також наратор (оповідач або розповідач), який виступає посередником між автором і героєм. Не варто ототожнювати ні автора з героєм, ні героя з наратором. Способи проявлення автора і героя в біографічному творі про митця, людину зі світу мистецтва, надзвичайно різноманітні і вимагають підвищеної уваги та подальшого дослідження.

Список використаних джерел:

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров; текст подгот. Г. С. Бернштейн, Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева, С. Г. Бочарова. - М. : Искусство, 1979.
- 445 с.
2. Грегуль Г. В. Українська біографічна проза першої половини ХХ століття: жанровий аспект (затворами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського) : [автореферат]. - Київ. - 2005, - 18 с.
3. Моем. В.-С. Місяць і мідяки. На жалі бритви: романи : пер. з англ. / В.-С. Моем; передм. І. О. Володавської. - К. : Дніпро, 1989. - 574 с.
4. Нісевич С. Типологічні відповідності образу художника в українській та англійській літературі кінця ХІХ - початку ХХ ст. (на матеріалі творів О. Кобилянської *Valse melancolique* та С. Моема «Місяць і мідяки») / Нісевич Світлана // Волинь філологічна : 36. наук, праць. - Луцьк, 2011. - С. 180-187.
5. Процюк С. Маски опадають повільно: Роман про Володимира Винниченка / Степан Процюк.
- К. : ВЦ «Академія», 2011. - 304 с.